

TÜRÜK

Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

2013 Yıl:1, Sayı:1

Sayfa: 133-144

ISSN: 2147-8872

ZAMAN EKİ UNSURUNUN TAYİNİNE AĞIZLARDAN TANIKLAR*

Zikri Turan*

Özet

Bütün eklerde olduğu gibi zaman ekinin tayininde de belirleyici olan, Türk dilinin ekleşme kurallarının o kuralları ortaya koyan morfofonetik ve morfofonemik karşıtlık düzeninin yani telaffuz edilen ve kastedilen işlevler arasındaki ilişki düzeninin sonuçlarıdır. Bu karşıtlık düzeninin standart Türkçedeki morfofonetik unsurların tablosu, o konuşma düzenine alışan insanlar ve bu arada gramerciler için birçok sonuçların eksik anlaşılmasına sebep olabilmektedir. Bu aslında gözlem eksikliğine dayanan göreceli bir eksik algılamadır. Böyle durumlarda dikkatimize yardımcı olacak başlıca unsurlardan biri de standart dilin ünsiyetimizden ötürü duyarsızlaştığımız sürecinin dışındaki ağızlarda farklı seçeneklerle kullanılan örneklerdir. Mesela Türkçenin standart konuşmasında “gelmi-yormuş” örneğinde, geniş zamanla kurulmuş bir cümle ile karşı karşıya olunduğu, “-yormuş± Ø” morfeplerinin telaffuz değeriyle kendini bağlayan kişi için anlaşılmaz bir durumdur. Çünkü, mesela geçmiş zamanlı karşıtı olan “gelmi-yormuş±tu”, konuştuğu dil sürecinde bir seçenek olarak bulunmamaktadır. Bu seçenek(ler)in ağızlardaki varlığının, sözü edilen algı zafiyetini ortadan kaldıracığını ümit edebiliriz. Yazıda, ağızların bu konudaki tanıklığına başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zaman eki, sıfat fiil, ek fiil, ağız, karşıtlık.

THE EVIDENCES FROM DIALECTS IN DETERMINING THE TIME SUFFIX ELEMENT

Abstract

The determinative thing for a tense suffix, of course for the other suffixes, is the result of morphophonetic and morphophonemic opposition order, which puts forward the rules of suffixation of Turkish Language, that is, it results from the relation order between pronounced and intended functions. The table of morphophonetic elements in standard Turkish of this opposition order may cause many results not to be completely understood by the people who are accustomed to speech order and by the grammarians. This is a relative

-
- Bu yazı Türk Dil Kurumu ve Kafkas Üniversitesi işbirliği ile 21-24 Mayıs 2009'da Kars'ta düzenlenen II. Uluslar Arası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda bildiri olarak sunulmuş, daha sonra ekleme ve güncellemeler yapılarak makaleye dönüştürülmüştür.
 - Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, zturan@sakarya.edu.tr

deficient perception which bases on lack of observation. In such cases, the factors which are helpful for the perception are the examples found in dialects with different alternatives, which escape from the attention because of the familiarity to the standard language. To illustrate, that one is faced with a sentence in present tense in a sentence from standard Turkish such as “gelmiyormuş” is not understandable because he is bound to the pronounce value of *yormuş± Ø* morphemes because, for example, *gelmi-yormuş±tu* which is its opposite with past tense, is not found as an alternative in his speech process. It may be hoped that the availability of the alternative(s) will remove the perception weakness. In the study, the attestation of dialects in this issue is consulted.

Key Words: tense suffix, participle suffix, substantive verb, dialect, oppositions

Giriş

Daha önce tahsis ettiğim birkaç yazı ile, yerleşik gramer anlayışı bakımından fiil çekimi kavramı etrafında varsayılan ve seslendirilen birer gramer unsuru olarak kip, sıfat fiil ve zaman hakkındaki itirazlarımı dile getirmiş, bu unsurların nasıl anlaşılması gerektiğini bilhassa Türk dilinin yapısı açısından birbirleriyle oluşturdukları karşıtlık esaslarına bağlı çözümlemelerle ortaya koymuştum. Gerçeği teslim etmek gerekirse, nazari esasların standart Türkçedeki örnekleriyle tam bir imtizacına ve bazı tarihi şekillerle de desteklenmesine dayanan bu çözümlemelerin sonuçları, sınanması ancak aynı yöntemle mümkün olabilecek birer ispat niteliğindedir. Bu sonuçlar kısaca şu hükümlerden meydana gelmektedir:

- **Zamanın ve zaman ekinin birleştiği olamaz,**
- **Birleşik fiil çekimi mümkünat dairesinde değildir,**
- **Fiil çekimini yapan zaman eki iki türden ibarettir: Geniş ve geçmiş. Her çekimli fiilde yani cümlede, bunlardan sadece biri yer bulabilir;**
- **Kip konusu herhangi bir eke ya da şekle tek başına bağlanamayacak bir gramer sınıfıdır,**
- **Daha önce “kip” ya da “zaman eki” olarak sayılıp, emir, istek, ihtimal, gösterme... gibi işlevler gösteren ekler sıfatfiil eklerinden ibarettir vd. (Turan 2006, 2008)**

Çözümlemenin ana malzemesini ise, standart Türkçedeki, “*bu±Ø: bu±dur; +i-di, +i-miş, +i-se; gel-ir, gel-di, gel-miş, gel-iyor, gel-meli, gel-Ø; gel-iyormuş, gel-meliymiş, gel-meliydi, gel-iyordu, gel-ecekmiş, gel-ecekti...vd.*” gibi, ekleri var eden çeşitli karşıtlıkları içeren örnekler teşkil etmekteydi ki yerleşik gramer anlayışında bunlar, sırasıyla, ekfiilin kipleri / bildirme eki, *basit zaman çekimi/kipi, ...zamanın/kipinin hikayesi/rivayeti* vb. olarak değerlendirilmiş, adlandırılmış bulunmaktaydı (mesela Korkmaz 2003, 703, 726, 733, 754 ...vd.; Banguoğlu 1990, 442-443).¹

¹. Yerleşik gramer anlayışından farklı, sorgulayıcı olması bakımından, mesela, Uzun’un izahını da kısaca anmak isterim. *Gerçek zaman olarak geçmiş zaman eki -DI vardır; onun dışında kalan bütün durumlar geçmiş zaman dışı olarak nitelenebilecek çekimlerdir. Fiillere gelen ve zamanı değil sürmeyi bildiren bir de -yor eki ile, -sürmemeyi bildirerek -yor’la karşıtlık oluşturan diğer ekler vardır,* diye özetlenebilecek bu izahlar diğerlerinden bir hayli farklıdır (Uzun 1998, 105-127).

Bahsimizin konusunu, yerleşik gramer anlayışının, fiil çekimindeki zaman eki ile fiilin sıfat fiil eki arasındaki farkı ayırt edememeye kurgulanmış ezberini bozmaya elverdiği için, standart dilin alışık olmadığı “var±mişti, gel-mişmişti, gel-ecekmişti, gel-iyormuştu...” gibi bazı ağız unsurları oluşturmaktadır. Ancak başta, standart Türkçedeki örneklerle, hem zaman eklerini hem de zaman eklerinin komşularının morfofonetik ve morfofonemlik ilişkilerini, ekleşme düzlemindeki yandaş yandaş karşıtlıkları bakımından örtüştüren bir çözümleme listesiyle dikkat çekmek istiyorum:

Geniş zamandaGeçmiş zamanda

(İsim+ <u>te.</u> + he+ Olmsze.			cfe.- <u>olme.</u> -zmne.+şe.+ <u>te.</u> çe.			:(İsim+ <u>te.</u> +he+cfe.- <u>olme.</u> -zmne.+şe.+ <u>te.</u> olmsze. çe.		
bun	+Ø	+da	+Ø	-Ø - Ø	+ Ø + Ø	:	bun+Ø	+da + i/y - Ø - dI + Ø + Ø
bu	+Ø	+Ø	+dur-Ø	-Ø - Ø	+ Ø + Ø			
bu	+Ø	+Ø	+dur-Ø	- ur	+ Ø + Ø			
yaz	+Ø	+Ø	+er -Ø	-ür	+ Ø + Ø (AY.13-7)			
bu	+Ø	+Ø	+ol -Ø	- ur	+ Ø + Ø			
(bu)	+Ø	+Ø	+ol -Ø	- a	+ Ø + Ø (EAT.) ²			
buymiş	+ [Ø+Ø]	+Ø	+Ø	-Ø - Ø	+ Ø + Ø	:	XX	
buymuş								
gel			- Ø	- <u>ir</u>	+ Ø + Ø	:	gel	- Ø - <u>di</u> + Ø + Ø
			- me-	- z				- me-
gelecek+[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	gelecek+[Ø+Ø]+Ø+(i)	- Ø -Di + Ø + Ø	
geliyor +[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	geliyor +[Ø+Ø]+Ø+(i)	- Ø -du + Ø + Ø	
gelmeli+[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	gelmeli+[Ø+Ø]+Ø(i/y)	- Ø -Di + Ø + Ø	
gelmiş +[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	gelmiş +[Ø+Ø]+Ø+(i)	- Ø -Di + Ø + Ø	
gel-Ø +[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	XX		
geley(i)miş+[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	XX		
gelecekmiş+[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	XX		
geliyormuş+[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	XX		
gelmeliymiş+[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	XX		
gelmişmiş +[Ø+Ø]+Ø		+Ø	-Ø -Ø	+ Ø + Ø	:	XX		

Listenin sol tarafındaki geniş zamanla çekimi yapılmış fiillerin, asılları ister isim ister fiil tabanına dayanmış olsun, bir kısmının geçmiş zamanda kullanılan karşıt örnekleri de mevcut iken, diğer kısmının geniş zamanlı kullanımla sınırlandırıldığı gözlenmektedir. “bu, budur : bui/ydI”, ve, “gelir, gelecek(tir), gelmiş(tir) : geldi, gelecekti, gelmişti...” misalleri birincilere, “gel, gelmeliymiş, gelmişmiş, ...” gibi, geçmiş zamanda kullanılan karşıtları olmayan geniş zamanlı çekimli fiiller ikincilere emsal teşkil etmektedirler. Bu durumun, yerleşik gramer anlayışında yol açtığı algılama sonuçlarından biri olarak şu hususa özellikle dikkat etmelidir: “gelecek, geliyor, gelmeli, gelmiş, gele, gel-Ø ” gibi örneklere, hem de telaffuzu olan +Dır(<+turur) ekleşmeli “gelecektir, geliyor, gelmelidir, gelmiştir” müteradiflerine rağmen, sırasıyla gelecek, şimdiki, gerekli(li)k, “-miş”li geçmiş zaman, istek, emir kipi denirken, bunların gelecekti, geliyordu, gelmeliydi, gelmişti,

² Bk. Turan 1999, 282 vd.

geleydi, gibi aynı ekli fiillerin **-DI** eki almış geçmiş zamanlı karşıtlarına da kolayca, "...nın hikayesi" adı verilmiştir, ancak, hikaye denilen bu **-DI** ekiyle, mesela "*gel-Ø-di+ Ø+ Ø*" örneğine atfen *geçmiş zaman* eki dediğimiz ekle aralarında hangi fonksiyon farkına işaret edildiğinin izahı, bildiğimiz kadarıyla, herhangi bir şekilde yapılmamıştır. Diğer taraftan, *gelecekmış geliyormuş gelmeliymiş gelmişmiş* gibi teşkillerde yandaş ekleşme ile aynı fiil tabanında toplanan ekler ise, müstakil olarak kullanıldıkları önceki örneklerdeki işlevlerinden herhangi bir fark göstermemelerine rağmen bu defa sırasıyla, *gelecek, şimdiki, gereklik* ve "*-miş*"li *geçmiş zamanın rivayeti* adlarıyla tespit edilegelmişlerdir. Hele "*gelmişmiş*" gibi hem telaffuz değerleri hem de fonksiyonları eşit olan eklerin tekrarının "*-miş*"li *geçmiş zamanın rivayeti* olarak isimlendirilmesi, bir izah olarak kabul edilemez. Ancak, geniş zaman çekimli bu ekleşmelerin, standart Türkçede, sadece rağbet görmediği için kullanılmadığı anlaşılan ve ağızlarda tespit ettiğimiz geçmiş zamanla çekimli karşıtları, yerleşik gramer kültürünün alışılmış örneklere dayanan ezberini bozmaya yardım edebilir. Daha pek çok örneğin ilave edilmesi mümkün görünmekle birlikte, aşağıdaki liste zengin sayılabilecek ayrıntılar içermektedir. Bu ayrıntıların içinde, geniş zamanlı çekim örneklerinden oluşmakla birlikte, standart Türkçede kullanılmayan isim tabanlı fiillerin mükerrer sıfat fiil ekli teşkilleri de sunabilmekteyiz:

Cevheri ek fiille fiilleştirilen isim köklü ekleşmelerde

Geniş zamanda

+I/ymIş(I)mIş

- "o zaman seniñ gayınna onun gāsıymışmış" (UŞA. I-27,19)
 "dēzem yeni gelinimişmiş" (UŞA. I-7, 115)
 "gocamanımışmış acık döşşek" (UŞA. I-9, 63)
 "bizim burada bi āmaT denilen birisi varımışımış" (UŞA. I-32,32)
 "şirinimişimiş"(AdOs. 301 s.)

Geçmiş zamanda

± mIştIm

- "o zaman dünyada yokmuştum" (Kayn. Merkez, 6-270)

± mIşIkDI

- "biz onların yanında aşā şeydemişikdi tabakademişikdi yani burada doğduk" (Kayn. Bayramoğlu, 22-15)

+[(y)(I)]-mIşTI

- "kandırada ismet yelkenci vardı onun mektep arkadaşımıştı bizim teymen biraz zaman onun yanında vakit geçirdim" (Kayn. Asarlı, 11-20)
 "sen o köpekler yakalamıştı ya şöyle canlımıştı numara yapıyomuştu tilki o hikayeyi bi anlatsana" (Kayn. Kızılalma, 23-325)

- “ne bilim yavrum orhan gazi varmışdı onun askerlinde dedesinin askerlinde orhan gazi subayımıştı mı nemişti orhan goydu dedesi” (Kayn. Merkez, 18-85)
- “vallahi bilemiycem yavrim onu bilemicem ormanmıştı bunun bura zate orī gönuk burī gönuk yapmış” (Kayn. Kızılelma, 5-30)
- “bi kişi gēmiş buriy çuğalmış ormanmıştı bulla açā açā talla ōmuş” (Kayn. Gökçeler,13-24)
- “buraları ormanlıkmışdı” (Kayn. Büyükyanık, 12-45)
- “o zaman öylemişti onlara biz ermedik tabi” (Kayn. Çeşek, 4-130)
- “şindi dimbazla diyolar ama eskiden reislermişti”(Kayn. Balcılar, 21-70)
- “demek babam demiş bu gızda uğur gadem varmışdı”(Kayn. Çeşek, 4-60)
- “halis muhlis hafızmıştı” (Kayn. Merkez, 6-315)
- “tē annemin bi akrabası varmışdı” (Kayn. Merkez, 6-135)
- “böle yā yiyip içecek vamişti dünyada tabi”(Kayn. Kalburcu, 9-33)
- “gençşlik gençşlikmişti böyle olduk”(Kayn.,4-35)
- “u günleri gördüm ben çoh u zamanlā bu senenin lafi ediyoz yā onlā da bi günmüştü allah u günleri bi ta göstermesin derim ben” (Kayn., 3-35)
- “araştırma bölümündeymişti” (Kayn. Balcılar, 21-50)
- “ihtiyacı herhalde yokmuşdu” (Kayn. Asarlı, 11-35)
- “varımışdı”(AdOs. 301 s.)

Fiil köklü eklemelerde Geniş zamanda

-AcĀİmlşmİş

“ier gōmesēle gidip bācāımışımış” (UŞA. I-9,7)

-duymuşindir

“bu devir böle yav gāçiyālā işte duyuyon mu duyduymuşindir” (Kayn. Kökçeler, 13-25)

-İrİmlşmİş

“öle gūçılırımışımış” (UŞA. I-8, 54)

-iyalamıştır

“keçi göyun peşinde heves etmemişle öğutmamişla işte eh işte namaz gene ezberden falan bi şeyle biliyalamıştır”(Kayn. Asarlı, 11-65)

-İyomuşmuş

“motorla remūğuş arasında dikiliyōmuşmuş” (KYA. 230).

Geçmiş zamanda

-A/IcA(K)mİşTI

“gāçacāğımışDī ” (Sakr. Geyve Akıncı)

“ehmet dün āşam gedecēmişdi” (Sarıca- Gürün/ Sivas)
 “kölliicēkmişti, götürecekmışTi” (Kand. Kurtyeri-Nebioğlu-Kıncıllı)
 “katır mehmedi vuracēmişti” (İzmit-İshakçılar)

-(A/I)(r)(I)mİştI

“dérimişti, yapāmişti” (Kand. Kurtyeri-Nebioğlu-Kıncıllı)
 “oynanırmışdi” (Sakr. Pamukova Danaköyü (Turgutlu))
 “dürumuşDü” (Sakr. Taraklı Paşalar)

-[A(R)]IA(r)mİştI

édelēmişTi (Kand. Kurtyeri-Nebioğlu-Kıncıllı)
 “bu tarafa ayrılan temiz tanelerden çuvallip samanın içine atarlarmışti” (Kayn. Bayramoğlu, 22-85)
 “söyllelrimiştı” (AdOs. 300.s.)

-üyoduydu

“nasıl oraya tālib ā, acami ōlan sürüyoduydu” (KYA., 230)

- mİşmİştI

“goya bunnari o almışmıştı” (Sarıca-Gürün/ Sivas)
 “burada okuma yazma yoktu eski yazıyı da bilen yoktu babam bilidi babamın babası da haca gitmiş okumuşmuştı” (Kayn. Asarlı, 11-60)
 “oturmuşumuştı” (AdOs.300.s.)

- mİşArImİştI

“aşağıki haneye de havaoğulları delle bunla köyün ileri gēmişlerimişti” (Kayn. Bayramoğlu, 22-15)

-(I)yomuşTu

“deyomuştı, söyleyomuştı” (Kand. Kurtyeri-Nebioğlu-Kıncıllı)
 “meğer guvey miliyeden gaçiyomuş heral gaçiyomuşDu” (İzmit-İshakçılar)
 “gidiyomuştı” (Sakr. Pamukova Danaköyü (Turgutlu))
 “ali bahcadan geliyomuşdu” (Sarıca- Gürün/ Sivas)
 “satılıyomuşDu” (Sakr. Adapazarı Karadavutlar)
 “sen o köpekler yakalamıştı ya şöyle canlımıştı numara yapıyomuştı tilki o hikayeyi bi anlatsana” (Kayn. Kızılalma, 23-325).
 “yapıyomuşDu” (Kand. Kocakaymas)
 “hastamış dedim bizim uşak onu bakmağa gidelim dedim bē bu ağşam dedi namazını gıldık sona galkdık gittik yatıyomuştı” (Kayn. Alabaşlar, 17-20)

-(I)y(o)(I)lamİşTI

“aleylämişti” (Kand. Kurtyeri-Nebioğlu-Kıncıllı)

“beri yanda bi köprü vādı köprünün başına laz çocukları bekliyolamıştı işte böle kopil dört beş tane” (Kayn. Kirtler, 19-85)

“geçiyolamışlı” (Sakr. Pamukova Danaköyü (Turgutlu))

“dedilē subayla paşala içki içiyolamışdı onla hepsi tamamiyle gitmiş” (Kayn. Merkez, 6-310)

“eskiden buralarda çetele çok hırsızla üç kağıtçıla evlere baskın yapıyolamıştı” (Kayn. Büyükyanık, 15-90)

“biçme de çocum ellen habire çalışıyoduk yulaf arpa kopulca vardı eveli ne bilim o kopulca ondan ekmek yapıyolamışdı bilmiyom” (Kayn. Merkez, 18-75)

“oynuyollarımışdı” (AdOs. 300.s.)

Listedeki örnekler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Cevheri ek fiiliyle fiilleştirilen isim köklü eklemelerde

Geniş zamanda : *Geçmiş zamanda*

$\dot{I}sm+I/ymI\dot{s}(I)mI\dot{s}+\emptyset+\emptyset-\emptyset-\emptyset+\emptyset+\emptyset$: $\dot{I}sim+\emptyset+\emptyset-\emptyset-mI\dot{s}+\emptyset+\emptyset+\emptyset-tI+m+\emptyset$

gāsı+yımıymış

yok±muştum

gelin+imiymış

: $\dot{I}sim\pm mI\dot{s}IkDI(<\pm mI\dot{s}\pm dI+\emptyset+k)$

şeyde+mişikdi

tabakada±mişikdi

: $\dot{I}sim+[(y)(I)]-mI\dot{s}TI$

arkadaş+ımıştı,

bölümünde+yımıştı

gün±müştü, hafız±muştı

orman±muştı, var±muştı

Fiil köklü eklemelerde

Geniş zamanda

$Fiil-Ac\bar{A}\pm ImI\dot{s}\pm mI\dot{s}+\emptyset-\emptyset-\emptyset+\emptyset+\emptyset$

gidip bā-cāımıymış

: *Geçmiş zamanda*

$Fiil -A/IcA(K)mI\dot{s}TI$

ğaç-acāğımışdı

ged-ecēmişdi

$Fiil -duymuş\pm in+dir-\emptyset-\emptyset+\emptyset+\emptyset$

duy-duymuşindir

$Fiil -(A/I)(r)(I)mI\dot{s}TI$

dē-rimişti, yap-āımıştı

oynan-ırmışdı

dūr-umuşdı”

Fiil -IrImIş±mIş± Ø -Ø + Ø +Ø

gûçil-ırmışmuş

Fiil -iyala±miş+tir- Ø -Ø + Ø +Ø

bil-iyalamıştır

Fiil -Iyo±muş±muş- Ø -Ø + Ø +Ø

dikil-iyōmuşmuş

Fiil - mIşmIştI**Fiil -[(A)(r)]lArmIştI**

éd-ēlēmīştī

at-arlarmıştı

Fiil -üyoduydu

sür-üyoduydu

almışmışdı

oku-muşmuştu

Fiil - mIşlArImIştI

gē-mişlerimiştī

Fiil -(I)yomuşTu

de-yomuştı

ğaç-iyomuşDu”

satıl-iyomuşDu”

Fiil -(I)y(o)lamIşTI

al-eylāmıştı

bekli-yolamıştı, geç-iyolāmıştı

Listede, her türlü karşıtlıkları sunan, zengin örnekler dikkat çekmektedir. Ancak, bir sonuca varmak için bunlardan sadece birkaçına yakından bakmak yeterli görünmektedir:

Sonuçlar**1.**

Standart Türkçedeki “+i-miş, +i-di, +i-se” yi, imek fiilinin rivayeti, hikayesi, şartı... vd.” ve “gel-miş, gel-iyor, gel-meli, gel-Ø; gel-iyormuş, gel-meliymiş...vd.”i, mişli geçmiş zaman, şimdiki zaman, gereklik kipi, emir kipi, şimdiki zamanın rivayeti, gerekliliğin rivayeti... vd. olarak değerlendirmek ve isimlendirmek, herhangi bir şekilde izah edilemez. Buna, gene standart Türkçenin “gelecektir, geliyordur, gelmeli(dir), gelmiş(tir), gelecek(tir), gelmiş(tir) vd. : geldi, gelecekti, gelmişti... vd.” örneklerindeki geniş zaman : geçmiş zaman karşıtlıkları müsaade etmediği gibi, ağızlardan tedarik edilen liste, vardığımız sonuçlara bütünüyle hükmeden örneklerle doludur: “İmek fiilinin rivayeti” denilen Standart Türkçedeki “yok±muş”la karşıtlık halinde ağızlarda bulunan “gāsı+ymışmuş, gelin±imişmiş” örneklerinde iki rivayet eki, ya da mişli geçmiş zamanın rivayetinden mi söz edilmelidir. “arkadaş+ımıştı bölümünde+ymiştı, gün±müştü, hafız±mıştı,

yok±**muştum**...vd.” örneklerini dikkate alınca, bu defa da *rivayetin hikayesinden* mi bahsetmek gerekecektir.

2.

Fiil tabanlı çekimli fiiller de vuzuha kavuşturucu örneklerle doludur. Standart Türkçenin kanıksanmış “*gel-ecekmiş, gel-iyormuş, gel-mişmiş; gel-meliydi, gel-iyordu, gel-ecekti*...vd.” örneklerine karşıt, ağızlardaki “*gûçıl-ırmışmış, gidip bā-cāımışmış, dikil-iyōmuşmuş, bil-iyalamıştır, duy-duymuşindir; dé-rimişti, dūr-umuşDū, oynan-ırmışdı yap-āmıştı, at-arlarmıştı éd-ēlēmıştıTi* *ğaç-acāğımışDī, ged-ecēmıştı, almışmışdı, oku-muşmuştu, gē-mişlerimişti, al-eylāmıştı,* *ğaç-iyomuşDu, bekli-yolamıştı, geç-iyolāmıştı, ...vd.*” örneklerini yan yana getirdiğimizde, birincilerden “*gel-ecekmiş*”e, gelecek zamanın rivayeti, “*gel-iyormuş*”a şimdiki zamanın rivayeti ve “*gel-ecekti, gel-iyordu*”ya sırasıyla gelecek zamanın hikayesi, şimdiki zamanın hikayesi olarak bakmaya devam edilirse, ağızlardaki mesela “*gûçıl-ırmışmış*”a geniş zamanın rivayetinin rivayeti, “*dikil-iyōmuşmuş*”a da şimdiki zamanın rivayetinin rivayeti denmesi gerekeceği gibi, mesela “*ğaç-acāğımışDī*”ya gelecek zamanın rivayetinin hikayesi, “*satıl-iyomuşDu*”ya da şimdiki zamanın rivayetinin hikayesi demek garabetiyle karşı karşıya gelinecektir.³

3.

Standart Türkçe ve ağız örnekleri bir araya getirildiğinde daha açık gözlenen bir durum vardır: Bir, tek başına tekrar edilerek de ikisi üçü aynı fiilde bir araya gelerek de kullanılabilen ekler/fonksiyonlar var, bir de her fiil çekiminde sadece bir tane bulunabilen ekler/fonksiyonlar var ve bazen aynı şekli kullansalar bile (mesela, “*sür-üyoduydu, sür-düydü*” örneklerindeki *-dUydU* ekleşmesinin önceki ve sonraki *-dU*’ları gibi) görevleri farklıdır (ve *-dUydU* örneği, *ğaç-iyomuşDu* örneğindeki *-muşDu* ekleşmesindeki gibi önce rivayet, sonra geçmiş zaman eki fonksiyonlarını bir araya getirmektedir).

Standart Türkçedeki “*bu ±Ø, budur (:EAT. budurur, buola, bu olur) bu imiş; gel-miş, gel-iyor, gel-meli, gel-Ø; gel-iyormuş, gel-meliymiş; gel-ecektir, gel-iyordur, gel-melidir, gel-miştir, gel-ir*” ile ağızlardaki “*gāsı+yımışmış, gelin+ımışmış; gûçıl-ırmışmış, gidip bā-cāımışmış, dikil-iyōmuşmuş*” örnekleri arasında zaman farkı bulunmadığı gibi; ST.deki “*buy-du; gel-di; gelecekti, gel-iyordu, gel-meliydi, gel-miştı, gel-ecekti*” ile ağızların “*arkadaş+ımtı, bölümünde+yımıştı, gün±müştü, hafız±mıştı, yok±muştum,* *ğaç- acāğımışDī,* *ğaç-iyomuşDu, oku-muşmuştu ...vd.*” örnekleri arasında da zaman farkı yoktur. Buna karşılık birinci örneklerle ikinciler arasında *geniş zaman* ile *geçmiş zaman* farkı ve karşıtlığı mevcuttur (Sadece ek fiil ve çekim ekleri ekleşmelerinden sonrası çözümlü olarak verilmiştir):

³. Standart Türkçenin ağızlardaki örneklerinden daha az zengin tabanlı çekimli fiilleri için (mesela “*gel-iyormuşmuş*”) “*katmerli birleşik çekim*” sözünün dilbilgisi istilahi olarak kullanılmış olduğunu anmakla yetinelim. Bk. Ergin 1980, 327.

Geniş zaman		:	Geçmiş zaman	
bu + Ø- Ø-	Ø + Ø+Ø	:	bu +y-Ø	-du + Ø + Ø
bu +dur- Ø -	Ø + Ø+Ø	:		
buymiş ±	Ø + Ø+Ø	:	günmüş ± tü + Ø + Ø	
gāsıymışmış		:	yokmuş ± tu + m + Ø	
gelinimişmiş		:		
gel - ir + Ø+Ø		:	gel - di + Ø + Ø	
gel-Ø	±Ø + Ø+Ø	:	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX	
gelecek ±Ø + Ø+Ø		:	gelecek ± ti + Ø + Ø	
gelecek+tir - Ø - Ø + Ø+Ø		:		
geliyor ±Ø+ Ø+Ø		:	geliyor ± du+ Ø + Ø	
geliyor+dur -Ø - Ø + Ø+Ø		:		
gelmeli ±Ø + Ø+Ø		:	gelmeliy - di + Ø + Ø	
gelmeli+dir - Ø - Ø + Ø+Ø		:		
gelmiş ±Ø+ Ø+Ø		:	gelmiş ± ti + Ø + Ø	
gelmiş+tir - Ø - Ø+ Ø+Ø		:		
gelecekmış ±Ø + Ø+Ø		:	ğaçacāğımı± Dī+ Ø + Ø	
geley(i)mış ± Ø+ Ø+Ø		:	[geley(i)mış ± ti + Ø + Ø]	
geliyormuş ± Ø+ Ø+Ø		:	ğaçiyomuş ± Du+Ø + Ø	
gelmeliymiş ± Ø+Ø+Ø		:	[gelmeliymiş ± ti + Ø + Ø]	
gelmişmiş ± Ø+Ø+Ø		:	[okumuşmuş ± tu+ Ø + Ø]	
bācāımışımı± ±Ø+Ø+Ø		:	[bācāımışımı± ±ti + Ø + Ø]	
gūçılırimişımı± ± Ø+Ø+Ø		:	[gūçılırimişımı± ±ti+ Ø + Ø]	
dikiliyōmuşmuş ± Ø+Ø+Ø		:	[dikiliyōmuşmuş± ±ti+ Ø + Ø]	

4.

Listedeki mesela “gelecekmış ±Ø +Ø+Ø : gaçacāğımı±Dī+Ø +Ø” karşıtlığında olduğu gibi, ağız malzemesi olup standart Türkçede bulunmayan geçmiş zamanlı “gaç-acāğımı±Dī”, standart Türkçede kullanılan “gel-ecekmış±” in ve benzerlerinin geniş zamanlı bir fiil çekimi olarak anlaşılması gerektiğini gösterir. Eğer, -ecekmış” ekleri gelecek zamanın rivayeti olarak görülürse, gaçacāğımı±Dī örneğinde de, sırasıyla aynı fonksiyon algılamasıyla yer alan bu eklerden ±Dī ekleşmesi izah edilemez. Çünkü, bitimli zaman türünü işaretleyen zaman ekinin iki kere gelmiş olması, yandaş ekleşebilen iki tane geçmiş zaman eki bulunduğu kanaat edilmesi, rivayet ve hikaye(?) eklerinin zaman ekinden sonra ve üst üste eklenmiş olması ve zaman eki ile şahıs ekinin arasına başka (her ne olarak anlaşılacaksa) eklerin girmesi gibi, Türk dilinin fiil çekiminde vukuu mümkün olmayan kabullerden birine mecbur kalınacaktır (Bk. Turan 2008, 206).

5.

Örnekler, eklerin ekleşme ve eklenme düzenindeki morfofonetik ve morfofonemik karşıtlıkların çözümlenmesinde çekilegelinmiş bütün zorlukları giderebilecek zenginliktedir.⁴

⁴. Esasında, fonetik kayba uğramamış tarihi ekleşme örnekleri de bu konuda yol göstermektedir: *kılmış ermiş men* (> Trk. kılmışımış), *kılmış erür men* (> Trk. kılmışım), *kılmış ertim* (>Trk. kılmışım) *kılır boltum* (>Trk. kılıyordum, Z.T.) Bk. Gabain 1998, 109.

Aslında sorun, zengin tabanlı fiillerdeki geniş zaman ekinin damga (-Ø), geçmiş zaman ekininin ise telaffuz değeri olan bir şekilde (mesela -DI), morfofonetik bir karşıtlıkla karşılanmış olmasının çözümüyle ilgilidir. Halbuki bu bir sorun değil, Türk dilinin ekleşme yapısıyla ilgili bir kanundur: Bu, her ekin (en) alt fonksiyonlarından birinin damga (= Ø) ile işaretlenmesi kanunudur. Olumluluk/olumsuzluk, teklik/çokluk, emir sıfat fiil eki/diğer sıfat fiil ekleri, ekleşme düzenimizdeki yerlerini bu kanunla alırlar. Bu durum, fiil çekimini yapan ve cümleyi kuran zamanın (ve eklerinin) geniş zaman ve geçmiş zaman olmak üzere, sadece ikiden ibaret olduğunun paha biçilmez belgelerinden birini teşkil etmektedir.

Yalın fiile geniş zaman ekinin telaffuzlu şekilde (*gel-ir+sin+iz*) karşımıza çıkması ise, emir sıfat fiilli fiil çekimiyle (*gel*) morfofonetik düzlemde yolların kesişmesinin doğuracağı morfofonemlik sorunun önüne geçerek, kanunun işlerliğinin ayrıntılarını sergilemesinden ibarettir. Sadece “*gelmeli±Ø = gelmeli+dir*” örneğinin izi sürülür, ikincisinin “+ *dir* (< +Durur)” şekilli farkının, telaffuzu olan bir cevheri ek fiile (+tur-) dayandığından hareket edilirse, birincisinin de, zengin tabanlı fiillerin fiilliğini sürdürebilmesinin baş aktörü durumundaki Ø işaretli cevheri ek fiille yapılan müteradif bir geniş zamanlı çekim örneğinden ibaret olduğu anlaşılabilir.

6.

Ortaya çıkan zengin ekleşme örnekleri, yerdış ve yandış ekleşme kuralları karşısında, ister yalın bir fiile ister zengin fiil tabanına dayansın, çekimli bir fiilin unsurları birbirinden ayrı ama çekim sırasında yandış olarak eklenen iki bölümden meydana gelmektedir: Başta yalın/zengin **fiil**, sonda **zaman** ve **şahıs** eklerinden meydana gelen **çekim ekleri**. Yalnız fiilin zengin ya da yalın olması, fiil çekiminin iki ekinden biri olan geniş zaman ekinde şekil farkı doğurmakta, buna göre, zengin tabanlı fiillerdeki sıfat fiil ekleri, emir sıfat fiil ekli çekimli fiille şekil ayırımı oluşturabildikleri için, geçmiş zaman ekiyle -Ø morfemli bir morfofonetik karşıtlık kurarak, Türk dilinin her ekin alt türlerinden birini damga işaretle işaretleme kanununu, geniş bir kullanım alanına teşmil etmektedir.

7.

Çekimli fiilin birinci bölümüne, yani fiile ait rivayet, istek, gösterme, ihtimal, emir... gibi bitimlilik dışında fonksiyonlar veren ancak morfofonetik düzeyde yan yana sık geldikleri için zaman ekleriyle karıştırılabilen ekler ise, yalın fiilleri zenginleştiren sıfat fiil ekleri zümresindedir. Ağızlardan derlediğimiz *gāsıymışmış*, *gūçılırmışmış*, *dikiliyömuşmuş*, *günmüş±tü*, *yokmuş±tu+m*, *ğaçacāğmış±Dī*, *ğaçıyomuş ± Du* ...vb. örnekler ise, zaman ekiyle fiil tabanına ait sıfat fiillerin farkını anlama çabalarına hükmeden ayrıntılar sunmaktadırlar.

KAYNAKLAR, KISALTMALAR

ACAR, Kenan (2005); *Kandıradaki Üç Ağız Bölgesinin Bazı İzmit Ağızlarıyla Karşılaştırılması*. Kandıra Sempozyumu ve Kandıra Kurultayında (25-26 Aralık 2004) sunulan bildiri, s. 101-115, Kocaeli (= **Kand.**).

- _____ (1985); *İzmit İshakçılar Köylü Mehmet ERGÜN'den Derleme*, (= **İzmit İshakçılar**).
- BANGUOĞLU, Tahsin (1990); *Türkçenin Grameri*, TDK. Yay. 3. Basılış, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1980); *Türk Dilbilgisi*. İstanbul.
- GABAIN, A. Von. (1998); *Eski Türkçenin Grameri*. TDK. Yay.: 532, Ankara..
- GÜLENSOY, Tuncer (1988); *Kütahya ve Yöresi Ağzları* (İnceleme-Metin-Sözlük). TDK. Yay.: 536, Ankara.
- GÜLSEVİN, Güner (2002); *Uşak İli Ağzları*. TDK. Yay., Ankara (=UŞA.).
- KAYMAZ, Sadi; *Kandıra Kocakaymaz Köyünden*, 08.05.2009 günü, ameliyatlı yatağında.
(= **Kandıra Kocakaymaz**)
- KAYA, Ceval (1994); *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara (=AY.).
- KORKMAZ, Zeynep (2003); *Türkiye Türkçesi Grameri* (Şekil Bilgisi). TDK. Yay.: 827, Ankara.
- ÖÇALAN, Muharrem (2004); *Sakarya İli Ağzları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Basılmamış) Doktora Tezi, Kayseri (=Sakr.).
- TEKDAL, İsmail (2001); *Sakarya İli Kaynarca İlçesi Ağzı*. (İnceleme, Metin, Sözlük), SAÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimi (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi (=Kayn.).
- TURAN, Zikri (1999); *Eski Anadolu Türkçesinde Ol- Cevheri Fiili*. TDAY-Belleten 1996, Ankara, s. 265-289.
- _____ (2006); *Türkçede Basit / Birleşik Çekim Ayırımıyla Sembolleşen Fiil Çekiminin Problemleri*. Türklük Bilgisi Araştırmaları / Journal of Turkish Studies 30/III, (Orhan OKAY Armağanı) s. 279-292.
- _____ (2008); *Gösterme Sıfat Fiili*. (Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı). Akçağ Yay.: 901, Ankara, s.235-243.
- TÜRK, Vahit *Sivas Gürün Sarıca Ağzı* (Sözlü aktarma); (= **Sivas Gürün Sarıca**).
- UZUN, N. Engin (1998); *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. Ankara.
- YILDIRIM, Faruk (2006); *Adana ve Osmaniye İlleri Ağzları I*, TDK.Ankara (=AdOs).